

С.А. Морозова

ТЕХНОГЕННИЙ ПРЕСИНГ ЯК ЗАГРОЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА

На сучасному етапі розвитку цивілізації техногенний прогрес набув небаченого рівня, його швидкість зростає експоненційно, а загальна потужність набула колосальної сили, здатної за десятки років безповоротно змінити хід розвитку біосфери Землі. Людство не встигає осмислювати можливі наслідки використання промислових технологій і виробництв. В ситуації, коли локальні екологічні кризи, викликані науково-технічним прогресом, набувають все більшого розмаху, надзвичайно важливим є осмислення загальної спрямованості процесів трансформації біосфери, виявлення непрямих наслідків людської діяльності, усвідомлення меж стійкості природного середовища.

У цьому зв'язку корисно поглянути на історію людства як на поступову еволюцію від дуже вразливих суспільств мисливців і збирачів через етап існування менш вразливих і в той же час більш продуктивних аграрно-міських суспільств, яким притаманна достатня стійкість, до світу з регіонами надзвичайної перенаселеності й перенапруження системами життєзабезпечення. Такі суспільства попри вражаючий рівень техногенного розвитку знову стають надзвичайно вразливими, в тому числі з боку природних факторів. Урбанізовані території давно перевищили природні можливості підтримання нормального існування людського суспільства. Чисельність населення в них підтримується тільки завдяки штучним системам життєзабезпечення, які все більше і більше ускладнюються, узалежнюючись від все чисельнішої кількості факторів. Це призводить до все частішого виникнення збоїв і ненадійності їхнього функціонування. Екстремальність буття знову підвищилась.

Тому дослідження фундаментальних змін у взаємозв'язках між природними процесами та процесами, спричиненими людською діяльністю, привертає увагу все більшої кількості науковців, чільне місце серед яких належить, зокрема, таким вченим, як Х. Ламб, А. Горе, Б. Мессерлі, М. Гросяну, Т. Хоферу, Л. Нунезу, Х. Пфістеру [1, 2, 3]. Мета публікації – з'ясувати загрозу техногенного пресингу для збереження історико-культурного середовища. Об'єкт вивчення – техногенний пресинг, предмет – його загроза історико-культурному середовищу.

Про колосальну потужність антропогенного фактора, який загрожує докорінним перетворенням біосфери вже до кінця нинішнього сторіччя свідчить немало більше, ніж переконливих історичних фактів. Так, Середземноморська Європа ще за часів Античності швидко втратила свій природний вигляд. Тотальне вирубування ліванського кедру, яке розпочалося ще коли афіняни, в угоду своїм амбіціям стати морською супердержавою, розпочали побудову потужного флоту, що налічував 400 триєр, швидко призвело до майже повного знищення його лісів [4, 250]. Нині безплідні й безводні пустелі центральної Іспанії ще за часів царювання Філіппа IV були вкриті цінними лісами. Вони були знову ж таки досить швидко щент знищені для побудови

„Непереможної армади”, яка по суті будувалася двічі, оскільки перший раз вона була майже повністю знищена англійським піратом Френсісом Дрейком ще в гавані Кадісу, а вдруге вона безславно загинула біля берегів північної Франції [5, 340]. Випасання кіз остаточно перетворило колись квітучий край на пустелю.

Густі ліси росли також біля північно-східних берегів Адріатичного моря. Вони пішли на будівництво венеціанського флоту у XV-XVI ст. В південній частині Балкан ліси вирубувалися турками. Вапнякові породи, на яких росли Середземноморські ліси, нестійкі до процесів вимивання. Ерозія, підсилена перевипасом худоби, унеможливила їхнє відновлення. Отже, оголені скелі на півдні Європи прийшли на зміну розкішним лісам середземноморського дубу та ліванського кедру виключно завдяки людині.

Україну також не обійшли осторонь процеси руйнування біосфери. Нинішній стан природи Середнього Подніпров'я відрізняється до невпізнаності від тих картин, які спостерігали наші пращури ще декілька сторіч тому. Вже важко уявити якою різноманітною була б природа Лісостепової України, аби не надмірний тягар антропогенного пресингу.

Характер флористичного і фауністичного різноманіття Середнього Подніпров'я багато в чому обумовлювався близькістю великого азійського степу. В проблемі біорізноманіття, тобто видового насичення певної території, велике значення має розташування місцевості стосовно природних шляхів міграції видів. Поняття міграції виправдане не лише по відношенню до перелітних птахів чи великих антилоп, які здійснюють щорічні міграції, але і по відношенню до будь-яких тваринних і навіть рослинних видів. На просторі Північного Причорномор'я і далі на рівнини Середнього Подніпров'я виходить одна з найпотужніших трансконтинентальних природних „магістралей”. Сформований на неосяжних просторах монгольських, північнокитайських та середньоазійських степів, цей шлях проходить по вододілах Єнісею, Обі, Іртишу, звужуючись у „коридор” між Каспійським морем і Уральськими горами, виплескується на простори Прикаспійської і Волзької низовин, а далі прямує у Північночорноморські степи. Докладно ідея трансконтинентальних магістралей викладена Ю. Ємельяновим [6].

Незаперечним фактом дієвості трансконтинентальних міграційних шляхів є наявність у фауні Європейського Лісостепу значної кількості суто азійських степових видів. Так, на просторі Середнього Подніпров'я поширювалися характерні середньоазійські ковилово-типчаккові флористичні угруповання. Не дивно, що їх заселяли такі характерні степові мешканці, як тарпан, кулан, сайгак, байбак. Більше того, „азійські риси” притаманні усій фауні Європи. Вони прослідковуються виразніше ніж риси, географічно значно ближчої для Західної Європи африканської фауни. На це звернув увагу, зокрема, американський дослідник І. Сіммонс [7].

Фактором, який кардинально змінив вигляд сучасного Середнього Подніпров'я, є сільське господарство. Масштабність негативних екологічних наслідків сучасного сільськогосподарського виробництва, на нашу думку, небезпечно

недооцінюється. Особливість цієї галузі полягає в тому, що вона розосереджено впливає на величезні площі, але за своїм забруднюючим ефектом вона безсумнівно, посідає чільне місце поряд із найнебезпечнішими виробництвами, негативно позначаючись на біоті, виступаючи найагресивнішим антропогенним чинником в цього регіону. Так, зокрема до сільськогосподарського обігу залучено 80-90 % загальної площі областей, що лежать в ареалі Середнього Подніпров'я [8]. Додавши до цього території, зайняті забудовою та комунікаціями, виявимо, що природна рослинність та тварини на сьогодні фактично позбавлені місць існування. Небезпечність інтенсифікованих агроєкосистем для природних екосистем полягає в їхній спорідненості. За влучним висловом Ю. Одума, „агроєкосистема є ні чим іншим як „одомашненою” екосистемою” [9, 186]. Сільське господарство конкурує з природними екосистемами, використовуючи ті ж самі ресурси (територію, сонячне світло, вологу, поживні елементи). Людина генетично змінила деякі корисні для себе види рослин (головним чином, злакові) та тварин і спрямувала ресурсні потоки природних екосистем для їхнього вирощування і розведення. Власне, ця технологія переспрямування природних потоків і є сільським господарством.

Його негативний вплив, що перш за все позначився на дедалі виразнішому збідненні біорізноманіття, виявляється ще задовго до того, як воно охоплює більшість території вказаного регіону. Для сільського господарства найбільш зручними є пойми рік і долини, тобто ті самі території, що найбільш сприятливі для розвитку рослинності та існування тварин. Саме з найродючіших ділянок в першу чергу витісняється дика природа на периферію оптимуму. Поступово, розширюючи територію сільськогосподарських земель, людина лишає для природних угруповань найбільш безплідні ділянки.

Осередки землеробства спочатку повільно, потім все швидше розростались, захоплюючи насамперед найбільш зручні і плодючі місцевості. На сучасний момент вони майже повністю охопили територію Середнього Подніпров'я. Мошногірський та Канівський кряжі, Холодноярський, Знамянський та деякі інші ліси лишилися поодинокими островами на монотонній канві земель, що обробляються. Їхній видовий склад як флористичний, так і фауністичний вкрай збіднений; вони не здатні утримувати популяції великих ссавців. Але ці збіднені ліси єдині притулки для останніх диких тварин і рослин.

Ніскільки не применшуючи масштабів людської трагедії Чорнобиллю, не можна заперечити той факт, що за своїм руйнівним впливом на біосферу навіть жорстка радіація не може порівнятися зі згубністю антропогенного руйнування. Підтвердження тому – несподіване зростання видового різноманіття і чисельності видів у зоні відчуження.

Як свідчить сучасна дійсність, реалізуючи масштабні проекти, людина перш за все отримує той результат, на який розраховує, але наслідки другого і третього порядків досі лишаються погано передбачуваними. Це особливо небезпечно, коли їхній вплив із часом стає домінуючим. Так, розорювання додаткових території перш за все розширює площі посівних земель і зумовлює збільшення сільськогосподарської продукції, але далі знижує

рівень ґрунтових вод, який підтримується завдяки лісовим ділянкам та неораним землям. Це веде до обміління криниць, зниження вологості ґрунту, врожайності культур і ерозії родючого шару.

За нинішніх масштабів антропогенного впливу збереження природи можливе лише за жорсткого розмежування природних і антропогенних, а точніше техногенних ділянок. Причому розмежування повинне бути спрямованим на ізоляцію не природних ділянок, а виробничих. Логіка природоохоронних заходів повинна бути спрямована на якомога щільнішу ізоляцію будь-яких виробництв через жорсткі обмеження допустимих викидів і скидів забруднюючих речовин, територіальне розширення і ресурсоспоживання. Загальна стратегія повинна полягати у поступовому розширенні осередків дикої природи і дедалі більшій локалізації техногенних територій.

Особливо гостро ця проблема постала сьогодні на Черкащині. Земля Богдана і Тараса є духовним осередком України, колыскою її державності. Вона відіграла унікальну роль в українській історії. Зберегти для нащадків всю красу і багатство її природи: ланів, річок, лісів, – а тим забезпечити здорову основу подальшого існування українського народу є одним із найважливіших завдань.

1. Lamb H. *Climate, History and the Modern World*. – London: Methuen, 1982.
2. Gore A. *Earth in the Balance – Ecology and Human spirit*. – Boston: Houghton Mifflin, 1992.
3. Messerli B., Grosjean M., Hofer T., Nunez L., Pfister C. *From nature-dominated to human-dominated environmental changes // Quaternary Science Reviews*. – 19. – 2000.
4. Микель П. *Древняя Греция / Пер. с франц.* – М.: Из-во „ОЛМА-ПРЕСС”, 1999.
5. Маховский Я. *История морского пиратства / Пер. с польск.* – М.: Мир, 1991.
6. Смелянов Ю.В. *Рождение и гибель цивилизаций*. – М.: Вече, 1999.
7. Simms I.G. *Changing the face of the earth: culture, environment, history*. – L.: Blackwell, 1996.
8. *Національна доповідь України // Спеціальне видання до V всеєвропейської конференції міністрів навколишнього природного середовища „Довкілля для Європи”*. – К.: Новий друк, 2003.
9. Одум Ю. *Экология: В 2-х т. / Пер. с англ.* – М.: Мир, 1986. – Т.1.

А.І. Темченко

СЕМАНТИКА ДОБОВОГО ЧАСУ В ТРАДИЦІЙНИХ ВІРУВАННЯХ УКРАЇНЦІВ

Дослідження семантики обрядового часу, запропонованого у попередніх випусках „Українського селянина” [1], потребує певного доповнення. У зв'язку з цим виникла потреба детальнішого вивчення доби як ритуального часового циклу, що і визначило мету публікації, об'єктом якої є українські традиційні вірування, а предметом – добові часові проміжки.

Традиційно виділяються чотири часові добові парадигми, що співвідносять її з роком, де весні відповідає ранок, літу – день, осені – вечір, зимі – ніч. Чотирьохкратний вимір часу зіставляється також із чотирма річними сонячними фазами (весіннім/осіннім рівноденням, літнім/зимовим сонцестоянням)